

SZEMLE

Sóbányászat mint városfenntartó tényező

Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kvár, 2014. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280.) 154 old., térképmelléklettel*

A magyarországi városok múltjának kutatása jó ideje történetírásunk egyik kedvelt és immár komoly eredményekkel büszkélkedő területének számít. A szakágazaton belül azonban – legalábbis ami középkori részlegét illeti – a hangsúly sokáig a szabad királyi városokra esett (előbb inkább jog-, később gazdaság- és társadalom-, majd kultúrtörténeti, topográfiai, hálózatzelméleti stb. megközelítésben). E szűkkeblűség a jogi városfogalom dominanciája mellett a szabad királyi városok igen gazdag, fennmaradt levéltárainak tulajdonítható, melyek léte a számítógépes adatbázisok létrejöttéig behozhatatlan előnyt jelentett a többi urbánus település viszonylatában. Talán Trianon sokkja is kellett ahhoz, hogy – minekutána a kulcsos városok többsége a határok túloldalára került, iratanyaguk pedig időlegesen elérhetetlenné vált – a figyelem a városias települések sajátos magyar formája, a falvak és a *civitasok* között átmenetet képviselő *oppidumok* felé forduljon. Az alapokat Mályusz Elemér vetette meg a 14. századi mezővárosokról 1953-ban megjelent tanulmányával, majd Bácskai Vera dolgozta fel e településtípus 15. századi történetét. Fontos megemlékeznünk Fügedi Erik és Kubinyi András hozzájárulásáról is, akik számos ponton gazdagították ez irányú ismereteinket. Az *oppidumok* kutatása az utóbbi évtizedben újabb lendületet vett, immár a digitális forradalom nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően. Példaként a Sátoraljaiúj hely város-történeti atlaszát elkészítő Tringli István és a mezővárosok írásbeliségével, önkormányzatával foglalkozó Lakatos Bálint nevét említhetjük.

E kutatási irány jelenlegi élvonalához tartozik Gulyás László Szabolcs (sz. 1977) is, jelenleg a Nyíregyházi Főiskola adjunktusa, aki 2008-ban szerzte meg a PhD-fokozatot Debrecenben Solymosi László professzor vezetésével a hegyaljai mezővárosok önkormányzatának funkcióiról és társadalmi háttéréről írt disszertációjával. Tanulmányozta a mezővárosokkal kapcsolatos terminológiát, a foglalkozásnevek forrásértékét, a földesúri rezidenciák városfejlesztő szerepét, a jobbágyság beköltözését, a szőlőtermesztés és borkereskedelem információ-történeti vonatkozásait, néhány éve pedig átfogó képet nyújtott az északkelet-magyarországi mezővárosok fejlődésének általános jellemzőiről.

Szorosan kapcsolódik a fent vázolt érdeklődési körhöz Gulyásnak a máramarosi városfejlődésről írt, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent és az alábbiakban bemutatásra kerülő értekezése. Művében a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen helyet foglal el a máramarosi öt ún. „koronaváros” – Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget – a Magyar Királyság városhálózatában, főként pedig hogy mely tényezőknek tulajdonítható sajátos helyzetük kialakulása és fennmaradása. Ez a megközelítési mód egyúttal azt is jelenti, hogy a kiadvány nem tekintendő az öt (illetve Űrmezővel együtt hat) település középkori történeti monográfiájának, bár meg kell jegyeznünk, hogy komplex tablója nem is áll távol ettől a vélt elvárástól. Talán csak néhány egyháztörténeti kérdés (pl. a főesperességgel ápoltság) bővebb kifejtése, a tizedkiváltás és a szabad papválasztás 1329 utáni érvényesülésének taglalása

hiányzik ahhoz, hogy a kép teljes és végleges legyen – bár az is lehet, hogy ez már az egyháztörténetész önző elvárása a részünkről.

Az értekezés első fejezetében a szerző a kutatás-történeti előzményeket ismerteti. Az idevágó magyar szakirodalom rendkívül alapos bemutatása önmagában is meggyőzheti arról az olvasót, hogy hiánypótló munkával áll szemben, hiszen a felsorolt művek többsége vagy a tágabb térség település-, birtok- és népi-ségtörténetére, vagy éppenséggel egy szűkebb témára (többnyire a sóbányászat részletkérdéseire) vonatkozik, és jelentős részük már vagy elavult szemléletű, vagy pedig eleve amatőr megközelítésű. Jóformán csak a kortárs Glück László foglalkozik magukkal a „koronavárosokkal” – az ő érdeklődése azonban a kora újkori állapotra irányul. Sajnálatosnak tekinthető ugyanakkor, hogy a szerző mellőzi a – vélhetően ugyancsak számottevő – román (és ukrán?) nyelvű szakirodalmat, hiszen a magyarországi románság egyik fellegránisnak tekintett, már a középkorban túlnyomórészt román (utóbb részben rutén) lakosságú Máramaros érthető érzelmi indíttatásból a román történészek kitüntetett figyelmének örvendett. Igaz, e figyelem jórészt a vármegye rurális részeire irányult, nem pedig a magyar jellegű városias településekre, de azért pl. Radu Popának a 14. századi Máramarosról írt nagybecsű monográfiáját, ha máshol nem is, a vármegye keletkezésének, a birtokviszonyok alakulásának és a különféle etnikumok betelepülésének taglalásakor hasznosul forgathatta volna, vagy legalábbis reflektálhatott volna rá. A kelet-európai népek történetírásainak párhuzamossága ma már megengedhetetlen „luxus”, mert a történeti kutatás fejlődésének útjában áll; az eltérő nézőpontok megismerése pedig nem kerülhető meg az elfogultság hangoztatásával, bármennyire is helytálló ez az ítélet.

A következő fejezet teremt meg a városfejlődés elemzésének kontextusát azáltal, hogy bemutatásra kerül a Tisza forrásvidékének betelepődése, a vármegye kialakulása és a „koronavárosok” birtoklástörténete. A szerző – Györfly György szintézisére támaszkodva – rámutat arra, hogy Máramaros a 13. század végéig gyér népességű (lényegében lakatlan) erdőispánság volt, melynek vármegyévé szervezése 1299

körül, a betelepedés megindulásával párhuzamosan indult meg, az itteni ispáni tisztség azonban sokáig más megyékével volt összekapcsolva (a 14. században következetesen Ugocsával, melyből korábban kiszakadt, és Szatmárral). Ezzel egyidejűleg, az erdélyi és az egi püspök 1299–1300. évi területi vitája nyomán szilárdult meg a vidék egyházi közigazgatása is, melynek következtében Máramaros véglegesen az utóbbi joghatósága alá került. (Téves ellenben az a felvetés, hogy 1404-től itt ismét az erdélyi püspök tasnádi vikáriusának a *iurisdictiona* érvényesült volna.) Az öt települést még 1326 előtt alapították a só kitermelésének lehetőségétől (valószínűleg a szomszédos Ugocsából) odavonzott *hospesek*. Az ő létük azonban nem vezetett automatikusan a városiasodáshoz, hiszen olyan helyeken is felbukkannak, mint az utóbb falusi sorba süllyedt Talabor. Ehhez szükség volt az 1329. évi kiváltságlevélre, illetve arra, hogy a „koronavárosok”, a viski, majd a huszti uradalom tartozékaiként megmaradjanak királyi birtoklásban, amit végül is – eltekintve attól a szűk másfél évtizedtől, amikor átmenetileg a Bélteki család kezére kerültek – sikerült elérni, sőt 1514-ben elidegeníthetetlen koronajavaknak nyilvánították őket illusztris királyi szabad városok és néhány uradalom társaságában. A szerző joggal hangsúlyozza e tény fontosságát városi mivoltuk megőrzésében, hiszen a királyi földesuraság mindig tágabb kereteket biztosított a gyarapodáshoz és az önkormányzatiság fejlődéséhez, mint az egyházi vagy nemesi birtoklás.

Külön fejezetben kerülnek bemutatásra az öt (eredetileg négy, mert Szigetre csak 1352-ben terjesztették ki) település említett közös kiváltságai, melyek előképét a privilégium elmondása szerint az Ugocsa megyei nagyszőlősi telepések 1262-ben nyert előjogai képezték, ami a betelepülés irányát tekintve nem meglepő. (A szerző arra is felhívja a figyelmünket, hogy a két térség közti intézményes és demográfiai kapcsolat a későbbiekben is élő maradt.) A máramarosi kiváltságok gyökereinek felkutatásakor azonban Gulyás nem elégszik meg ezzel az explicit utalással, hanem mesteri elemzést alkalmazva, cikkelyről cikkelyre veti össze a két oklevél jogi, egyházi, gazdasági és adózási előírásait, kimutatva tartalmi, sőt

szövegszerű rokonságukat, de értelmezi az apróbb eltéréseket is, amelyeket többnyire a szállósitól eltérő körülmények indokolnak. Figyelmet fordít a kiváltságlevél utóéletére, további megerősítéseire, sőt bővítéseire, további apróbb kereskedési, erdőhasználati, bíraskodási jogok megszerzésére.

Rövid kitérő erejéig megismerhetjük a máramarosi városok etnikai környezetét is. Szó esik a szászokról, akiknek anyatelepülését a szerző a fenti párhuzamok nyomán joggal azonosítja Nagyszőlősből, de akik már 1329-ben magyarokkal vegyesen lakták Husztot, Visket, Técsőt és Hosszúmezőt, a 15. század során pedig alighanem el is magyarosodtak, bár a jellegzetes német családnevek még az 1600-as években is felbukkannak. A románok betelepődését a magyar történetírás hagyományainak megfelelően értelmezi, és csak a 14. század elejétől számol jelenlétükkel, vázlatosan ismertette a vajdai és kenézi intézményeket, illetve a körtvélyesi monostor szerepét a román-ság vallásos életének megszervezésében. (A szerzőnek a vonatkozó román szakirodalomban való jártassága leginkább ebben a részben hiányolható.) Kérdéses, hogy a városi lakosok összecsapása a környező román kisenemességgel, illetve jobbágyaikkal mennyiben tekinthető etnikai, és mennyiben társadalmi-birtokjogi indíttatásúnak. Meglepő a szerző kijelentése, aki a források hallgatása ellenére, amelyek – Ugocsától és Beregtől eltérően – a középkor végéig jóformán nem is említenek ruténeket Máramarosban, nagyszámú rutén népeiséggel számol a mezővárosok környékén. (Ezzel szemben R. Popa azt hangsúlyozta, hogy a 14. században még a Tiszától északra fekvő terület is lakatlan vagy román jellegű volt.)

A kiváltságolt szász és magyar *hospesek* jelenléte, valamint a királyi birtoklás mellett a sóbányászat jelentette a legfontosabb városfejlesztő tényezőt, hiszen e terméketlen talajú, az országos jelentőségű utaktól távol eső térségben a kereskedés és a földművelés szerepe is elenyésző lehetett. Ennek megfelelően az 5. fejezetben a szerző számba veszi a források által említett aknákat (amelyek Técső és Sziget környékén sűrűsödnek), majd az általános fejlődés kereteibe illesztve tárgyalja a máramarosi sókamara 1397. évi létrehozását Huszt székhellyel, ispánjai és

alispánjai feladatkörét, a só elosztásának útvonalait, a kitermelést és forgalmazást szabályozó 1435. és 1498. évi statútumokat. Esettanulmányként megismerhetjük a Manini testvérek pályafutását, akik a 15. század középső harmadában álltak a sóügyek élén (nemcsak Máramarosban, hanem váltakozva más erdélyi sókamarák élén is). Szó esik a kitermelésben és forgalmazásban alkalmazott személyek külön világáról, amelyben a sóvágók két csoportjától (posztósok és vendégvágók) a furcsa nevű kerekistákig, gépelesekig, sóhordókig és a szállításban szerepet játszó cellérekig húzódik a skála. A legkedvezőbb helyzetű csoport, az egy évre alkalmazott posztósok idegen testet alkottak a városok társadalmában, hiszen külön bírójuk volt, és bérük mellett adómentességet is élveztek. A kimeríthetetlennek tűnő sójövedelemből a királyi család tagjai gyakran javadalmazták a helyi egyházi létesítményeket.

A 6. és 7. fejezet jelenti az értekezés másik súlypontját, mivel itt kerül sor a „koronavárosok” önkormányzatának és társadalomrajzának bemutatására. A szerző négyüknek a középkorból fennmaradt nyolc kiadványa alapján elemzi a helyi magisztrátus összetételét és feladatait. Rámutat arra, hogy a 14. századi terminológiai következetlenséget (*civitas*, *villa*) a 15. századtól már a rendszeresen használt *oppidum* megnevezés váltja fel (ami nem rangvesztést, csak a fogalmak országos szintű átalakulását jelöli), miközben a városbíró címe *villicus*ról *iudexre* változik. A bírón (vagy bírákon) kívül a tanácsot bizonytalan számú (négy?) esküdt, és 12-24 „választott vén” alkotta. E sajátos utóbbi tisztséggel kapcsolatban Gulyás sikeresen mutatja ki a szállósi gyökereket. A magisztrátus bíraskodási jogköre több szempontból (lásd: huszti várnagy, sóvágók) is korlátozott volt, ennek megfelelően oklevelezésük is csak helyi hitelességgel bírt – többnyire a lakosság ingatlanügyeit és egyéb egyezségeit foglalták írásba. A gyér adatsorból körvonalazódó képet a szerző – módszertanilag helyesen – utóbb veti össze és egészíti ki a kora újkorból fennmaradt statútumok információival. Ezek közül különösen szemléletes pl. a tanács kocsmáltatási jogának bemutatása. A lakosság foglalkozásbeli megoszlását – korábbi kutatásaira építve – a ragadványnevek

figyelembe vételével, 86 fős minta alapján próbálja megrajzolni. Az elkészerítően szegényes adatbázis szerint a kézművesség alig haladta meg a falusi szintet ezekben a „koronavárosokban”. Az itteni gazdasági elit sem közülük, hanem a környékről beköltözött nemesek és a sókamara alkalmazásában álló deákok közül került ki, akik igen aktívnak bizonyultak az ingatlanszerzésben (ház, malom, szőlő). Ehhez képest e két réteg tagjai furcsamód nem érdeklődtek a magisztrátusi tisztségek iránt, amit a szerző megalapozottan tulajdonít a sókamarai szolgálat jóval nagyobb presztízsének e vidékies városok vezetéséhez képest.

Az értekezés végén, mintegy a „koronavárosok” ellenpontjaként a hatodik mezőváros, a köznemesi birtokközpont jellegzetességeit mutató Úrmező helyzetét villantja fel, melyet ugyan csak 1516-tól neveznek *oppidum*nak, de már korábban országos vásártartási jogot szerzett. A két városfejlődési út részletes összevetését azonban itt is adathiány akadályozza meg.

Ha megkíséreljük összefoglalni a szerző álláspontját, azt mondhatjuk, hogy a máramarosi városfejlődésben három tényező játszott fontos szerepet: a *hospesek*, akik 1329-ben sikerrel esz-közölték ki kiváltságaikat az uralkodónál; a királyi birtoklás, mely mindvégig tágabb fejlődési lehetőséget biztosított az öt mezőváros önkormányzata számára, végül pedig a sóbányászat mint a helyi gazdaság motorja. Ezeknek híján a mostoha földrajzi lehetőségekkel és szerény kézművességgel bíró települések aligha maradtak volna meg a városias helyek sorában. Sőt a három tényező talán visszavezethető az egyikre: ti. a sóra, mely a *hospeseket* idecsalogatta, és amely a királyi hatalmat érdekeltté tette abban, hogy ragaszkodjon a térség birtoklásához. Hérodotoszt parafrazálva azt mondhatjuk tehát, hogy az öt „koronaváros” a só ajándéka.

Hegyí Géza

Kálvin-kiadások a kora újkori Erdélyben

Ősz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Református Egyházkerület, Kvár 2014. 500 old.*

Az alábbiakban egy új típusú forráskiadványt kívánunk bemutatni, amely remélhetőleg további kutatókat ösztönöz arra, hogy a kötetben felvázolt irányt követve hasonló kiadványokat bocsássanak közre, lehetőséget teremtve ezáltal kutatási eredményeik összehasonlítására és szélesebb körben való értelmezésére. Ez a kiadvány ugyanakkor új lehetőséget teremt az olvasmánytörténet kutatásában.

Ősz Sándor Előd egyháztörténész, levéltáros már eddig is több forráskiadvánnyal, történeti névtárak, zsinati végzések közzétételével gazdagította az erdélyi református egyháztörténet irodalmát, megkönnyítve velük a kutatók munkáját. Most kiadott munkája érdeklődésének egy másik irányát mutatja: könyvkatalógust készített. A *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* az Erdélyi Református Egyháztörténeti

Füzetek sorozatának huszonegyedik köteteként jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Református Egyházkerület közös kiadásában. 2009 és 2014 között tartották a Kálvin-émlékeket, ezekhez kapcsolódik Ősz Sándor Előd legújabb könyve is. Hasonló kezdeményezésre volt már példa évekkel ezelőtt is. Buzogány Dezső Philipp Melancthon, míg Juhász István Heinrich Bullinger műveit kívánta számba venni. Kutatásaik eredménye azonban eddig nem látott nyomdafestéket. A kutatás ötletét a Rodolphe Peter és Jean-François Gilmont szerkesztésében megjelent *Bibliotheca Calviniana*, Kálvin 16. században megjelent műveinek a katalógusa adta. Szerzőnk módosított ezen a felfogáson, a vizsgált földrajzi térséget az erdélyi és partiumi könyvtárakra szűkítette, az időkorlátot pedig kitolta a 17. századra